

Факултет Православни богословски

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

(Број захтева)

Веће научних области друштвено-
хуманистичких наука

(Назив већа научне области коме се захтев
упућује)

(Датум)

ЗАХТЕВ

за давање сагласности на одлуку о прихватању теме докторске дисертације и о одређивању ментора

Молимо да, сходно члану 47. ст. 5. тач. 3. Статута Универзитета у Београду ("Гласник Универзитета", број 186/15-пречишћени текст и 189/16), дате сагласност на одлуку о прихватању теме докторске дисертације:

"Биће и тумачење:

Оригенова егзегеза и њене онтолошке претпоставке"

(пун назив предложене теме докторске дисертације)

НАУЧНА ОБЛАСТ

теологија

ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ:

1. Име, име једног од родитеља и презиме кандидата:

Марина (Мирко) Стојановић

2. Претходно образовање (назив и седиште факултета, студијски програм):

УБ ПБФ

3. Година завршетка

претходног нивоа студија: 2014.

2015.

4. Година уписа на докторске студије:

5. Назив студијског програма
докторских студија:

теологија

ПОДАЦИ О МЕНТОРУ:

Име и презиме ментора: др Владан Перишић

Звање: редовни професор

Списак радова који квалификују ментора за вођење докторске дисертације:

1. Theological Disambiguations: An Unconventional Handbook of Orthodox Theology, Sebastian Press, Saint Vladimirs Seminary Press, The Institute for Theological Research in Belgrade, Los Angeles, 2012, 443 str.
2. "Is the Concept of 'Apostle' a well-defined Concept", Heiligkeit und Apostolicität der Kirche, Herausgegeben von Theresia Hainthaler et al., Innsbruck-Wien: Tyrolia-Verlag, 2010, 27–35.
3. "Interpretation of Human Rights in the Light of the Church Fathers", Human Rights Training Manual for European Churches, Geneva: The Conference of European Churches, 2013.
4. "ΠΙΣΤΙΣ: Philosophical-Scientific and Biblical-Patristic Concept of Faith", Philotheos: International Journal for Philosophy and Theology, vol. 5 (2005) 154–164.
5. "Person and Essence in the Theology of St Gregory Palamas" (Philotheos: International Journal for Philosophy and Theology, vol. 1(2001) 131-136.

Обавештавамо вас да је Наставно-научно веће факултета

(назив надлежног тела факултета)

на седници одржаној 27.2.2018. размотрило предложену тему и закључило да је тема подобна за израду докторске дисертације јер садржи оригиналну идеју и да је од значаја за развој науке, примену њених резултата, односно развој научне мисли уопште.

ДЕКАН ФАКУЛТЕТА

- Прилог
1. Одлука Наставно-научног већа о прихватању теме и одређивању ментора
 2. Извештај Комисије о оцени научне заснованости теме докторске дисертације

Напомена: Факултет доставља Универзитету захтев са прилозима у електронској форми и у једном писаном примерку за архиву Универзитета

На основу чл. 28. и чл. 65. Статута Православног Богословског факултета, Научно-наставно веће Факултета на својој 5. седници у школској 2017/2018, одржаној 27.2.2018. године, донело је следећу

Веће доноси
ОДЛУКУ

1. Прихвата се извештај Комисије за одобрење теме докторске дисертације Марине Стојановић под насловом "Биће и тумачење: Оригенова егзегеза и њене онтолошке претпоставке" у саставу: др Богољуб Шијаковић, редовни професор Православног богословског факултета Универзитета у Београду; др Раде Кисић, ванредни професор Православног богословског факултета Универзитета у Београду; др Александар Ђаковац, доцент Православног богословског факултета Универзитета у Београду.

2. Задужује се Служба за студентска питања Факултета да предметни извештај са предлогом и потребном документацијом достави Већу научних области друштвено-хуманистичких наука Универзитета у Београду на сагласност.

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ

Кандидат је предао Већу пријаву за израду докторске дисертације.

Веће Факултета оформило је сходно актима факултета комисију за одобрење теме докторске дисертације. Комисија је у благовременом року поднела извештај Већу Факултета.

По разматрању поднетог извештаја, Наставно-научно веће Православног Богословског факултета Универзитета у Београду, донело је одлуку као у диспозитиву.

Доставити:

- Именованом
- Већу научне области УБ
- У досије
- Архиви

ДЕКАН

проф. др Предраг Пузовић

Извештај комисије
за одобрење теме докторске дисертације
кандидаткиње Марине Стојановић
под насловом
"Биће и тумачење:
Оригенова егзегеза и њене онтолошке претпоставке"

Дана 30. септембра 2017. године студент докторских студија Марина Стојановић одбранила је предлог теме докторске дисертације под насловом „Биће и тумачење: Оригенова егзегеза и њене онтолошке претпоставке“ пред Комисијом у саставу: проф. др Богољуб Шијаковић (председавајући), проф. др Раде Кисић и доц. др Александар Ђаковац.

Студент докторских студија Марина Стојановић изложила је, у кратком усменом експозеу, мотиве за одабир теме, указала на теолошки значај теме којом се бави, представила научне методе које ће користити у изради дисертације и изложила прелиминарни нацрт њеног садржаја. Након изложеног експозеа уследила су питања, коментари и сугестије чланова Комисије, као и одговори кандидаткиње.

Комисија је похвалила труд кандидаткиње и компетенције које је показала у писању Образложења тезе. Ориген је аутор прворазредног значаја за историју хришћанске мисли, о њему је написано мноштво студија, а закључци истраживача су разноврсни и често супротстављени. Кандидаткиња је у свом излагању и каснијој дискусији показала да солидно познаје изворе и секундарну литературу. Комисија је изнела и одређене примедбе у вези наслова тезе као и у вези предложеног нацрта.

Првобитни наслов тезе је гласио: «Оригенова егзегеза и њене онтолошке импликације». Међутим, чланови Комисије су изнели примедбе на овако формулисан наслов, да он сугерише једносмерност у истраживању. Није сигурно да је могуће доказати да је управо Оригенова егзегеза утицала на формулисање његове онтолошке позиције, а да ствари не стоје управо супротно. Кандидаткиња је прихватила сугестије чланова Комисије

и, у договору са ментором, прецизирала наслов тако да гласи: „Биће и тумачење: Оригенова егзегеза и њене онтолошке претпоставке“, што је Комисија прихватила.

У првом делу Образложења тезе, кандидаткиња наглашава значај Оригена за истраживање древне хришћанске мисли. Посебно место заузимају његова егзегетска дела. Кандидаткиња истиче да су Оригенова егзегетска дела, ако се изузму места која недвосмислено припадају неким од спорних учења, прихватљива и корисна у Цркви. То показује и дубока укореееност александријске школе у читавој историји хришћанства, те нека врста теолошке предности коју јој је предање приписало у односу на антиохијску егзегетску традицију. Исто тако је и умерена и преображена употреба платонистичке философије омогућила оцима да изразе сву чар и дубину богословља Цркве.

Као главне циљеве рада кандидаткиња је истакла дескрипцију, класификацију и објашњење Оригенових егзегетских начела и његовог приступа библијском тексту, као и објашњење философских и егзегетских традиција (изванхришћанских и хришћанских) и утврђивање мере њиховог утицаја на Оригенову мисао. У главне циљеве спада и дефинисање Оригеновог схватања текста, односно језика као логоса, као и извођење онтолошких импликација Оригенове библијске егзегезе у светлу претпоставке да се одређени онтолошки и антрополошки концепти пресликавају на његову егзегезу, али да се из приступа тексту могу извести квалитативно нови увиди о питањима бића у целини и човека.

Са методолошке стране, кандидаткиња ће користити опште научне логичке методе као што су: индуктивна и дедуктивна, метода анализе и синтезе, метода апстракције и конкретизације, метода генерализације и специјализације, метода доказивања и оповргавања, класификације, дескрипције, компилације.

Почетна хипотеза у истраживању је да платонистички, новоплатонистички и стоички правац мишљења, као и хомерска егзегеза, чине основу на којој Ориген гради приступ библијском тексту и основне догматске садржаје вере. Следећи елемент почетне хипотезе је да Ориген поставља библијски текст као онтолошки ентитет који има улогу примарне онтолошке споне, тј. посредника између трансцендентног Бога и света. Оригенова начелна подела смисла Писма на дословни и алегоријски преузета је из хомерске егзегезе, док метафизичку основу има у Платоновом схватању бића, тј. дуализму видљиве и невидљиве суштине. Међутим, у контексту учења о слободној вољи, спасењу, пореклу зла, овај

свеобухватни дуализам између видљивог и невидљивог могуће је протумачити као нешто ипак различито од Платоновог дуализма.

Чланови Комисије су размотрили предложени прелиминарни нацрт садржаја рада и сугерисали изостављање детаљног представљања и анализе различитих утицаја на Оригена, пошто би такав приступ због свог обима превазишао уобичајене оквире оваквог истраживања. Кандидаткиња је прихватила сугестије чланова Комисије.

Имајући у виду све речено, чланови Комисије сматрају да ће кандидаткиња, уз уважавање сугестија, моћи да успешно спроведе сва потребна истраживања, те да ће њен рад допринети бољем разумевању Оригенове мисли, а тиме и теолошкој мисли у целини. Посебно је значајна чињеница да у српској теологији Оригеново дело није довољно познато и истражено. Кандидаткиња Марина Стојановић је успешно одговорила на питања чланова Комисије, прихватајући њихове умесне примедбе.

Комисија закључује да је тема „Биће и тумачење: Оригенова егзегеза и њене онтолошке претпоставке“, која је предложена за тезу докторског рада, дисертабилна и да кандидат поседује неопходне компетенције за њену успешну и благовремену обраду.

У Београду,
8. 12. 2017.

Чланови Комисије

1. -----

Проф. др Богољуб Шијаковић

2. -----

Проф. др Раде Кисић

3. -----

Доц. др Александар Баковац

**ПРИЈАВА
ТЕМЕ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ**

1. **Име (име родитеља) и презиме: Марина (Мирко) Стојановић**
2. **Студијски програм: теологија**
3. **Школска година уписа на студијски програм: 2015/16**
4. **Број индекса: 15/3009**
5. **Претходно образовање кандидата (основне и мастер студије):
Филолошки факултет БУ, Православни богословски факултет
БУ**
6. **Радни наслов теме докторске дисертације: Оригенова егзегеза и
њене онтолошке импликације**
7. **Научне области које обухвата тема докторске дисертације:
теологија**
8. **Контакти (телефон, мобилни телефон, e-mail):
marina87stojanovic@gmail.com**

Прилози:

- Образложење теме (научна област из које је тема, предмет научног истраживања, основне хипотезе, циљ истраживања и очекиване резултате, методе истраживања и списак стручне литературе која ће се користити)
- Биографија кандидата
- Библиографија кандидата
- Изјава да предложеној тему кандидат није пријављивао на другој високошколској установи у земљи или иностранству
- Мишљење одговарајућих етичких комитета о етичким аспектима истраживања, уколико је предвиђено посебним прописима.

Подносилац пријаве

Православни богословски факултет
Универзитет у Београду

Образложење теме:

Оригенова егзегеза и њене онтолошке импликације

ментор:

др Владан Перишић

студент:

Марина Стојановић

досије: 15/3009

Београд
август, 2017.

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ ТЕМЕ:
ОРИГЕНОВА ЕГЗЕГЕЗА И ЊЕНЕ ОНТОЛОШКЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ

Прелиминарни садржај рада:

1. Проблем истраживања
2. Циљ и методе рада
3. Основне хипотезе
4. Увод у Оригенову егзегезу – преглед релевантних радова из дате области са освртом на најважније закључке из студија које се баве Оригеновим догматским учењима
5. Различити контексти Оригенове егзегезе:
 - 5.1. Изванхришћански:
 - 5.1.1. Платон
 - 5.1.2. Стоици
 - 5.1.3. Филон Александријски
 - 5.1.4. Новоплатонистичка традиција
 - 5.1.5. Хомерска егзегеза
 - 5.2. Хришћански:
 - 5.2.1. Апостол Павле
 - 5.2.2. Климент Александријски
6. Основне претпоставке Оригенове онтологије и антропологије као унутрашњег контекста његове ерминевтике:
 - 6.1.1. Божије биће
 - 6.1.2. Стварање и свет
 - 6.1.3. Време и вечност
 - 6.1.4. Схватање човека (појмови душе, рационалности, слободне воље)
7. Оригенови ерминевтички и лингвистички термини дати кроз одломке текста – избор из грађе за анализу:
 - 7.1. „троструки смисао“
 - 7.2. „алегоријски смисао“ са свим синонимима (виши, дубљи, духовни, скривени, невидљиви, и сл.)
 - 7.3. „дословни“/ „телесни“ смисао
 - 7.4. „језик“
 - 7.5. „говор“/„глас“

- 7.6. „логос“/ „Логос“
- 7.7. „богонадахнутост“ (инспирација)
- 7.8. „тумачење“
- 8. Анализа материјала:
 - 8.1.Теорија значења:
 - 8.1.1. Однос: језик - стварност
 - 8.1.2. Однос: језик – говор (глас)
 - 8.1.3. Однос језик – Логос
 - 8.1.4. Закључак: схватање језичког знака
 - 8.2. Теорија тумачења текста
 - 8.2.1. Формалне одлике егзегезе библијског текста:
 - 1) Етапе граматичке интерпретације текста
 - 2) Текстуално-критички рад
 - 8.2.2. Природа текста и његова рецепција
 - 1) Дословни смисао
 - 2) Алегоријски смисао
 - 3) Метафора као механизам мишљења
 - 4) Аналогија између алегоријског смисла и духовног, `невидљивог` бића
 - 5) Однос између алегоријског и типолошког смисла
 - 6) Питање о `три` смисла текста
 - 7) Ерминејички троугао: писац, дело, реципијент
 - 8) Божански аутор и појам `богонадахнутост`
- 9. Онтолошке импликације Оригенове егзегезе:
 - 9.1. Онтолошки статус библијског текста – Писмо као тело Бога Логоса
 - 9.2. Епистемолошка улога Писма у сазнању трансцендентног
 - 9.3. Онтолошка претпоставка за унутрашњу противречност и несавршеност библијског текста
 - 9.4. Алегореза и типологија у контексту поимања појма времена код Оригена
 - 9.5. Питање консензуса Оригеновог тумачења Писма са тумачењем Писма из перспективе Цркве као саборног евхаристијско-литургијског контекста
- 10. Закључци

1. Проблем истраживања

Неоспорно натпросечно обдарен, један од најзначајнијих хришћанских писаца прва три века, Ориген Александријски, оставио је до данас подељена мишљења у Цркви о свом делу. Иако је званична саборска одлука из 553. г. ставила тачку на спор око Оригена, многи теолози Цркве никада нису прихватили ову осуду, а размишљање о овом случају је ишло до те мере да су неки чак претпоставили да Ориген и није званично осуђен на Петом васељенском сабору (в. А. В. Карташов, *Васеленски сабори*, т. 2, 47, 52). Међутим, без обзира на то што се само име Оригеново не спомиње у саборским анатематизмима, јасно је да су одбачена она његова учења, која су била у нескладу са аутентичним хришћанским излагањем вере (Еп. Атанасије, *Патрологија I* (387, 388). И предање Цркве је исто тако потврдило његову осуду, премда су се теолози и даље користили неким његовим увидима и, упркос свести о спорним елементима његовог учења, највише њиме били инспирисани да и даље трагају за успешном применом грчке, нарочито платонистичке мисли у излагању теологије Цркве. Велика пажња и подељеност мишљења о Оригеновом делу почивала је, и почива, на две супротне чињенице везане за њега – контроверзности једног дела његове теолошке мисли и, упркос томе, евидентној духовној лепоти и искреној и ватреној побожности самог Оригена. Искрене и јаке апологетске намере са којима је писао бранећи веру, као и сведочанство о његовој исто тако искреној, потпуној и несебичној посвећености Богу учиниле су да он још за живота буде препознат као велики хришћански учитељ, а све до 6. века држале су Цркву подаље од тешке одлуке да пресече са оригенистичком традицијом мишљења. На крају је борба за јединство Цркве превагнула те је, услед искривљених тумачења вере код оригениста, васељенски сабор био приморан да реагује. Једноставно читање саборских аката, у којима се сам Ориген једампут (а по неким тумачењима ниједном) не спомиње, већ се само анатемишу погрешна учења о преегзистенцији душе, апокатастази и сл. још једном показује саосећање које су црквене старешине имале за Оригена као личност. Парадоксално, највероватније је и да су знаменитост његове вере и ватреност одушевљења за Бога, као и оштроумне рефлексije о трансцендентном биле оно што је утицало на широку рецепцију његових списа. Поверење у његову личност и умну обдареност многим хришћанским писцима, и касније спорним монашким круговима оригениста, послужило је као унутрашњи доказ о правоверности свих његових схватања. Мада је сабор побројио и објаснио Оригенова неправоверна схватања о битним питањима вере (бар у оном облику у коме су их оригенистички кругови презентовали), његова дела су остала као ризница учења из које се по потреби могло узети и употребити

оно што је добро – пример за то је остала позната *Филокалија*. У овом контексту, Оригенова егзегетска дела су, ако се изузму места која недвосмислено припадају неким од спорних учења, прихватљива и корисна у Цркви. То показује и дубока укорененост александријске школе у читавој историји хришћанства, те нека врста теолошке предности коју јој је предање приписало у односу на антиохијску егзегетску традицију. Исто тако је и умерена и преображена употреба платонистичке философије омогућила оцима да изразе сву чар и дубину богословља Цркве.

Највећи део Оригеновог рада био је посвећен тумачењу Светог Писма и превођењу и испитивању текстуалних варијаната библијских књига. Сачувани део те исцрпне посвећености Писму указује и на то да је за Оригена библијски текст представљао примарни (а вероватно и једини) хришћански извор за теологију. Иако се он позива на „апостолско и црквено предање“, и оно је за њега пуноважно само у оној мери и форми у којој је забележено у новозаветним списима. Отуда се код Оригена јављају оригиналне истраживачке идеје приликом повезивања светописамског текста и предразумевања стечених из грчке философије и образовања у целини. Сличан начин размишљања јављао се код његових претходника – Филона и Климента Александријског, премда је ипак Ориген допунио, заокружио и целовито дефинисао један спој библијског тумачења и идеја философских школа антике. Поред тога што ћемо у овом раду покушати да реконструирамо контексте који су уткани у Оригенову егзегезу, покушаћемо да одвојимо и оне егзегетске увиде који су аутентично његови и представљају важан допринос каснијој хришћанској егзегези. У наставку ћемо покушати да сагледамо какве метафизичке импликације извиру из Оригенових схватања библијског текста и језика, односно какав метафизички статус поседује библијски текст према његовом схватању, те како се једно такво схватање може усагласити са тумачењем текста из контекста литургијско-евхаристијског сабрања. Овим разматрањима треба придодати и испитивање природе језичког исказа код Оригена, у којима је он посебно инспирисан увидима стоичке философске школе, а који се одражавају на његово схватање библијског текста и улоге читаоца као појединца у рецепцији тог текста.

2. Циљеви и методе рада

2.1. Циљеви рада

- 1) Дескрипција, класификација и објашњење Оригенових егзгетских начела и његовог приступа библијском тексту.
- 2) Објашњење философских и егзгетских традиција (изванхришћанских и хришћанских) и утврђивање мере њиховог утицаја на Оригенову мисао.
- 3) Дефинисање Оригеновог схватања текста, односно језика као логоса.
- 4) Извођење онтолошких импликација Оригенове библијске егзегезе у светлу претпоставке да се одређени онтолошки и антрополошки концепти пресликавају на његову егзегезу, али да се из приступа тексту могу извести квалитативно нови увиди о питањима бића у целини и човека.

2.2. Методе истраживања:

- 1) Општа научна методологија – логичке методе: индуктивна и дедуктивна, метода анализе и синтезе, метода апстракције и конкретизације, метода генерализације и специјализације, метода доказивања и оповргавања, метода класификације, метода дескрипције, метода компилације, компаративна метода
- 2) Посебна методологија – етапе и начини приступа тексту историјско-критичке методе са издвојеним оним корацима који ће се у овом раду применити на корпус Оригенових списа, као делу целокупног корпуса ранохришћанских античких текстова:
 - А) анализа текста (ограничавање текста, анализа контекста, језичко-синтаксичка анализа, семантичка анализа, прагматичка анализа, констатација кохеренције)
 - Б) критика извора
 - В) историја традиције
 - Г) историја појмова и мотива
- 3) Посебна методологија – лингвистичке методе истраживања значења речи:
 - А) коцептуална анализа
 - Б) анализа прототипа.

3. Почетне хипотезе:

- 1) Платонистички, новоплатонистички и стоички правац мишљења, као и хомерска егзгега чине основу на којој Ориген гради приступ библијском тексту и основне догматске садржаје вере
- 2) Ориген поставља библијски текст као онтолошки ентитет који има улогу примарне онтолошке споне, тј. посредника између трансцендентног Бога и света.
- 3) Оригенова начелна подела смисла Писма на дословни и алегоријски преузета је из хомерске егзегезе, док метафизичку основу има у Платоновом схватању бића, тј. дуализму видљиве и невидљиве суштине. Међутим, у контексту учења о слободној вољи, спасењу, пореклу зла, овај свеобухватни дуализам између видљивог и невидљивог могуће је протумачити као нешто ипак различито од Платоновог дуализма.

4. Увод у истраживање – претходни радови о Оригеновој егзегези и битнијим онтолошким концептима

Чињеница да је о Оригену много и опширно писано, мотивисана највероватније поменутом напетости између важних достигнућа и уочљивих одступања његове богословске мисли од касније утврђеног предања, свако ново истраживање ставља пред тежак задатак, а то је да буде упознато са резултатима претходних и да, на све то, дефинише и докаже свој нови увид у тумачење проблематике везане за Оригена. Уз напомену да литература о Оригену премашује могућност увида у сваки њен сегмент, у овом делу рада биће поменути релевантни закључци из истраживања која се тичу Оригеновог тумачења Писма и његове догматске теологије. Када је реч о самој егзегези, мањи део литературе наведен је у прелиминарној библиографији, док ће већи тек бити консултован са напоменом да се, како је показао досадашњи утисак, темељне чињенице о егзегези код Оригена из студије у студију понављају – нпр. алегореза као ерминевтички поступак, Оригеново коришћење филолошких метода античке коментаристике, имплементација философских контекста у читање и тумачење библијског текста и сл. Ове `константе` устаљене у дугом процесу проучавања Оригенове егзегезе остављају утисак о завршености процеса истраживања тог хришћанског аутора. Исто прихваћене и опште познате константе дефинисане су и када су у питању његова догматска учења – о

Богу (Светој Тројици, Оваплоћењу и искупитељској улози Бога Логоса, субординацији и сл.), човеку и свету (преегзистенцији света, дуализму духовног и телесног, апокатастази сл.).

Када је реч о филолошкој страни његове егзегезе и анализи сличности његових библијских коменатара са античким коменатарима класичних епова, једна свеобухватна и опширна студија јесте В. Neuschäfer, *Origenes als Philologe I–II* (Basel 1987). Две релевантне монографије посвећене Оригеновој егзегези које пружају целовитији поглед на ову област су К. Torjesen, *Hermeneutical Procedure and Theological Method in Origen's Exegesis* (Berlin: De Greyter, 1986) и Н. de Lubac, *Geist aus der Geschichte: das Schriftverständnis des Origenes* (Johannes-Verl., 1968). Када је реч о његовој догматској теологији, велики број студија се бавио покушајем да докаже аутентичност Оригенових проблематизованих учења о вери насупрот уверењу да су они само одјек постојећих философских традиција – на првом месту платонистичке. Један од примера који настоји да докаже независност Оригенове мисли од Платонових идеја и његову критичку употребу Платона је М. Edwards, *Origen Against Plato* (Ashagate UK, Oxford 2002). Једна, за овај рад инспиративна и врло корисна подлога, јесте и исцрпно објашњење главних метафизичких Оригенових концепата од Р. Tzamalikos-a: *Origen: Cosmology and Ontology of Time* (Brill, Leiden – Boston 2006) и, од истог писца: *Origen: Philosophy of History and Eshatology* (Brill, Leiden – Boston 2007). Нарочито битан увид наведеног аутора је да Ориген на темељу тумачења Писма креира аутентично хришћанско схватање времена – различито од платонистичких и новоплатонистичких рефлексија о истом. Битна су посебно она истраживања која преиспитују присуство елемената неке античке школе у Оригеновој мисли – значајна је, нпр., анализа Н. Chadwick о присвајању стоичких концепата од стране Оригена (Н. Chadwick, „Origen, Celsus, and the Stoa”, *JTS* 48, 1947, 34-49), као слични чланци на те теме. У овом делу рада ће бити поменута критичка издања Оригенових списа, укључујући ту и издања изворног текста и преводе, која ће бити узета као основа за истраживање.

5. Различити изванхришћански и хришћански контексти Оригенове егзегезе

У поглављу биће поменути сви битнији хришћански и изванхришћански контексти који су се одразили на Оригеново тумачење Светог Писма, али и на његово поимање

онтолошких и антрополошких питања. Писци, односно традиције мишљења које су наишле на позитивну рецепцију у Оригеновим списима дати су делимично хронолошким редом (мада је хронолошки поредак овде тешко пратити с обзиром на временско поклапање различитих философских школа), а у оквиру примарне поделе према пореклу претпостојећих контекста на хришћанске и изванхришћанске. Први поменути контекст чини Платонова философија као најважнији и најсвеобухватнији философски систем за Оригенове списе. У поглављу о Платону биће побројани и уз примере објашњени најважнији метафизички, етички и антрополошки концепти и теорије који су се пренели на Оригеново тумачење библијског текста и учења вере. Поменућемо укратко овде следеће: онтолошки дуализам духовне и материјалне суштине, дихотомија видљиво–невидљиво, појам вечности и времена, појам душе, појам сазнања и врсте сазнања, појам инспирације. Платонова мисао је уједно и темељ неких каснијих философских струја које су представљале Оригеново интелектуално окружење. Зато треба нагласити да је у основи Платонов утицај доспео до Оригена преко других школа и писца – наиме, читава средњеплатонистичка и новоплатонистичка традиција пренела је Платонове идеје на писце касне антике, док је хомерска егзегеза као традиција тумачења Хомерових текстова и других класичних текстова, утемељена исто тако на његовим идејама, продубљеним од стране настављача његове мисли. Коначно, пошто и јеврејски тумач Писма – Филон Александријски – мора бити засебно поменут (јер је сличност између његових коментара Писма и Оригенових недвосмислено јасна и јер је један од првих писца који принципе хомерске егзегезе примењује на старозаветне текстове), у овом поглављу ће бити објашњено и то да је и он ипак само један у низу посредника у традирању Платонових учења и њиховој примени на библијску теологију.

Следећи битан контекст чини и стоичка традиција мишљења. На темељу постојећих релевантних истраживања о Оригеновој поучености бројним стоичким идејама, настојаћемо да опет издвојимо главне – стоичко схватање времена, нужности и космичког тока, затим појам рационалности и, нарочито значајне, стоичке рефлексije о природи језика. Овде треба узети у обзир и појединачно оне писце које Порфирије наводи као конкретне примере за овај утицај – Аполофана, Херемона, Корнута. Један део луцидних и промишљених истраживачких увида из претходних деценија осветлио је стоички утицај на Оригена и указао на много већу присутност стоичких идеја код Оригена него што се то површним читањем може закључити. Иако Ориген не усваја од стоика некритички идеје (што се, нпр., види у његовом експлицитном одбацивању идеје

о понављању временских, тј. историјских циклуса), он је опет кроз различита предразумевања дубоко инспирисан овом античком философијом – нарочито у формирању антрополошких схватања (врлине, (раз)ума, језичке способности човека и сл.) и примени логике на теолошка излагања.

Трећи битан утицај чини средњеплатонистичка и новоплатонистичка философска школа, савремена Оригену, заснована на тумачењу Платонове мисли и у многим концептима врло слична Оригеновим метафизичким увидима. Поменућемо посебно Плотина, чије *Енеаде* омогућују увид у сличност онтолошких концепата о Богу, души, материји, питању зла и слободне воље. Укратко ћемо се осврнути и на Порфирија и Нуменија.

Посебно место у разматрању заузима тзв. хомерска алегореза, која јесте најуже и најзначајније везана за формалне и суштинске аспекте Оригеновог приступа библијском тексту. Тумачење хомерских епова развијало се у оквиру поменутих философских школа, али је такву врсту егзегезе битно размотрити засебно са циљем да се адекватно упореде принципи хомерске егзегезе са Оригеновим библијским тумачењем и објасне елементи те контекстуалности у његовој интерпретацији Писма. Акценат ће, услед комплексности питања и ограниченим увидима у ту област, опет стајати на основним суштинским и формалним одликама коментара на Хомера.

Као једног од најближих претходника Оригенових, карактеристичан по сличној синтези јеврејског Писма и јелинске, тачније Платонове философије, значајно место заузима Филон Александријски. Овде је нарочито битно Филоново учење о логосу, као и његова алегоријска интерпретација старозаветних списа. Чињеница да Филон користи 'праву' алегорезу додатно ће омогућити да се уочи разлика између класичне грчке алегорезе и мешавине алегорезе и типологије код Оригена. Уз Филона укратко треба споменути и Аристовула, Јеврејина из Александрије, који је пре Филона употребио алегорезу као ерминевићки поступак у тумачењу старозаветних текстова.

Конечно, у оквиру александријске школе су евидентне и сличности између Оригена и Климента Александријског, за кога није јасно да ли је Оригену био учитељ, али је познато да је један од првих хришћанских представника исте хришћанске традиције којој је и Ориген припадао. Сличности у коментарима библијских књига између Климента и Оригена засноване су на њиховом угледању на коментаре Филона, али је вероватан и непосредан утицај самог Климента на Оригенова тумачења.

Конечно, на Оригена од хришћанских теолога највише утичу теологија и списи апостола Павла. Искaze из његових Посланица он редовно уводи у аргументацију, што се опажа у коментарима, са жељом да овог првог аутентично хришћанског аутора постави као референтни систем за сопствено излагање. Вредна помена је и улога коју су искази апостола Павла одиграли у Оригеновој позитивној рецепцији грчког духовног наслеђа – у уопште његовом разумевању појма духовности и рационалности, као и појма вере.

6. Основне претпоставке Оригенове онтологије и антропологије као унутрашњег контекста његове егзегезе

У овом делу рада биће укратко дат шири увид у Оригеново учење и он треба да послужи као увод, тј. унутрашњи контекст за његову егзегезу и да истовремено отвори пут даљем испитивању узрочно-последичних односа између егзегетских и догматских појмова. У овом делу споменућемо Оригеново учење о Богу – његов покушај да у оквирима философске терминологије изрази учење о три божанске личности и да то уклопи у појам о једном Богу. Осврнућемо се на питање субординације, те учење о Богу Логосу и Светом Духу. Надаље, логично следи осврт на стварање материјалног света, питање његове суштине, коначне сврхе и са тим повезано схватање времена (и вечности). Конечно, врло је битна Оригенова антропологија – његово често навођено схватање душе и њене преегзистенције, а исто тако и појмови слободе, рационалности и врлине. Осврнућемо се на Оригенову дихотомију видљиво–невидљиво која се протеже кроз различите аспекте његове мисли, тј. уочљива је у његовом начелном поимању бића (биће дели на видљиво и невидљиво), поимању човека (као индивидуе која се састоји из виљивог и невидљивог), те подвајању Писма на видљиви смисао и онај невидљиви, који је виши, алегоријски, скривени. Дихотомија видљиво–невидљиво у већини случајева и према већини тумачења рефлектује Платонов метафизички дуализам. Међутим, како ће анализа егзегетеске терминологије у контексту других Оригенових увида настојати да покаже, ову дихотомију је можда могуће и другачије протумачити, а не само као просто пресликавање ове поделе из грчке философије.

7. Избор из грађе за анализу – одломци текста који одражавају Оригенове егзегетске појмове

Идеја овог дела рада је да примарно из Оригенових коментара и, у ограниченој мери, осталих списа извуче репрезентативан материјал као узорак за анализу и касније разматрање егзегетских појмова и лингвистичких схватања. Покушаћемо да узорак организујемо тематски – према терминима, односно појмовима који се у његовим текстовима јављају када он објашњава библијски текст. Ови термини, заједно са својим изворним еквивалентима, а истражени кроз одређене језичке методе испитивања значења речи треба да омогуће даље увиде у само Оригеново схватање текста и с друге стране, језичког исказа. Битни ерминевтички појмови који ће бити узети у разматрање су следећи: „троструки смисао“, „алегоријски смисао“ са свим синонимима (виши, дубљи, духовни, скривени, невидљиви, и сл.), „дословни“/„телесни“ смисао, „језик“, „говор“/„глас“, „логос“/„Логос“, „богонадахнутост“ (инспирација), „тумачење“.

Сви ови термини, подразумевајући ту пре свега њихове синонине у изворном тексту, чине основу за даље говорење о алегорези, као водећем поступку у александријској егзегетској традицији, али и о другим егзегетским и лингвистичким појмовима. Овде је нарочито инспиративан појам `логос` који се појављује у различитим контекстима и са различитим значењским варијанатама, а који упркос томе садржи неку константу у свим тим различитим значењима и у складу са тим може послужити као појам који најбоље повезује учење о језику и тексту са говорењем о Богу и човеку. Отуда ће овом појму бити посвећена посебна пажња. Појам `логос`, наине, од `обичне` речи у најстаријим књижевним споменицима антике (Хомеровим еповима, а касније и трагедијама) улази у философску употребу где постаје појам са епистемолошким и онтолошким значењем. Хришћанска традиција га усваја кроз Јованово еванђеље, а највероватније је и да се пре тога користио у тзв. прееванђељској химни Богу Логосу, где је порекло ове употребе недовољно јасно. Код отаца Цркве су касније употреба тог појма као имена за Сина Божијег и, с друге стране, његово значење у философији постали повод да се на нарочит начин он опет уведе у говорење о бићу, тј. излагање једне хришћанске метафизике. Код Оригена је `логос` присутан у бројним и различитим контекстима употребе у којима сва та контекстуално различита значења нису неповезана, већ представљају једну полисемантичку структуру. Прототипично значење у овој структури би могло да послужи као основа за успостављање још једног концепта који се са метафизичке равни пресликава на разумевање текста Писма и схватање човека.

8. Анализа материјала

На темељу термина споменутих у претходном поглављу овде ћемо навести и објаснити основне поступке у Оригеновој егзегези, као и његово схватање језика. Покушаћемо да додатно осветлимо сам процес интерпретације библијског текста, те начина његовог разумевања од стране реципијента и улоге контекста у томе. Стога ћемо у првом делу покушати да реконструшемо Оригеново схватање језика, његово трансцендентно порекло и теорију о значењу језичког знака. Претпоставка је да ови увиди имају утицај на само разумевање библијског текста.

8.1. Теорија значења

У начелу говорећи, Ориген не посматра језик као систем комуникације који представља конвенцију и који поседује искључиво хоризонталну димензију која би се могла разумети као искључива улога језика у комуникацији међу људима. За њега је претежније одређење божанског порекла језика и његове улоге у комуникацији између Бога и света. При том, језик се у крајњој тачки изједначава са самим мишљењем и (раз)умном природом што онда додатно усложњава питање његовог адекватног одређења. Ориген је и један од првих писца који прави разлику између говора (гласа) као звучне или појавне форме језика и самог језика, који је у основи рационалне природе и који се повремено испољава кроз звучну реализацију. Ову теорију је Ориген поткрепио текстом Јовановог еванђеља, о чему ће детаљно бити речи. У начелу, у овом делу би требало да буду размотрени следећи односи:

- Однос: језик – Логос
- Однос: језик – стварност
- Однос: језик – говор (глас)

Наведене релације између појмова би требало да се на крају сумирају у једну језгровиту дефиницију о значењу речи, тј. језичког исказа. Од горе наведених контекста Оригенове мисли, за успостављање теорије значења су важни фрагменти стоика који се баве овим питањем и са којима је Ориген упознат, као и Филонова размишљања о овој теми. Треба напоменути да он не посвећује експлицитну расправу самом језику као таквом, али да

делови коменатара на Јованово еванђеље, те одломци апологије *Против Келса*, отварају могућност да се о томе расправља. У оквирима два супротна становишта античког и средњовековног доба – спора између реализма и номинализма – покушаћемо да утврдимо и образложимо Оригеново становиште.

8.2. Теорија текста

У другом делу овог поглавља би требало објаснити, како је поменуто, ерминевтичку терминологију и методологију у Оригеновим егзегетским и другим списима. На првом месту требало би укратко поновити формалне одлике Оригенових коменатара, тј. оне кораке интерпретације текста који су неговани у античким школама и који су се касније пренели и на Писмо (ἀναγνώστικόν, ἐξηγητικόν, διορθωτικόν, κριτικόν). Те исте формалне одлике постоје и у писаним коментарима и оне ће се и касније користити у егзегетским списима патристичке епохе. Осврту на кораке граматичке интерпретације треба придодати и осврт на Оригенов текстолошко-критички рад. Мимо Хексапле, којој је посветио огромно време, он се често и у коментарима бави критиком текста. Често упоређује контекстуалне синониме које синоптици користе у еванђељским извештајима, бави се испитивањем могућих грешака при преписивању рукописа, истраживањем и тумачењем топонима, упоређивањем грчког превода са јеврејским извором и сл. Елементи овог текстуално-критичког рада треба да послуже јаснијој интерпретацији Писма, која је ипак увелико одређена инсистирањем на алегоријском тумачењу. Иначе је текст Септуагинте, који Ориген користи када тумачи Стари Завет, на неки начин већ избором преводилачких решења приближио ове списе грчком интелектуалном поднебљу.

Затим, важнији део поглавља заузима објашњење оних суштинских елемената интерпретације текста. Овде ће опширније бити речи о два нивоа значења текста, тзв. дословном и алегоријском. Најпре ћемо анализирати начин на који Ориген схвата дословни смисао, његову улогу у рецепцији, однос дословног смисла према историјској наративи, као и поређење дословног смисла са телесном природом човека.

Објашњење алегоријског смисла укључује више аспеката који ће бити разматрани. Најпре, треба објаснити природу алегоријског исказа која је, из језичке перспективе, заснована на метафори као механизму мишљења. С тим у вези, занимљив је и начин на који Ориген успоставља аналогije између елемената дословног значења и елемената

алегоријског значења. Из лингвистичке перспективе, алегоријски смисао је заправо непостојећи, 'измишљени' ниво значења текста. Међутим, метафизичка претпоставка о структурној аналогiji између два нивоа реалности, омогућила је Оригену да оправдано претпостави један тако схваћен виши смисао. Питање алегоријског смисла код Оригена укључује и објашњење односа између типологије и алегорезе, које он термилошки не разликује. Занимљиво је да он успоставља типолошко тумачење старозаветних извештаја, подстакнут апологетским намерама да докаже континуитет два предања, док у тумачењу новозаветних текстова типологију углавном не користи. Једна недовољно решена чињеница је питање о односу три нивоа значења светописамског текста, које Ориген на неким местима програмски дефинише, према ова два – дословном и алегоријском – које изводи кроз многобројне примере. Пошто он успоставља аналогiju између човека и Писма, тј. антрополошке појмове преводи на ерминевтички план, осврнућемо се на однос између тела, душе и духа у контексту учења о човеку.

Процес рецепције текста се може посматрати и из једног другог угла, наиме, кроз тзв. ерминевтички троугао који чине аутор, текст и реципијент. Ова савремена ерминевтичка концепција сасвим је позната у античко доба – још је Платон је помиње расправљајући о песничкој уметности. Код Платона, али много израженије код Оригена, у овај троугао се уплиће божански аутор, а божанска иницијатива у креирању текста се објашњава појмом богонадахнутости. О овом појму биће посебно речи. Такође, процес рецепције библијског текста, онако како је описан код Оригена, потенцијално подразумева и извесно „надахнуће читања“. Дубљи, тј. виши, духовни смисао Писма претпоставља одређене предуслове код читаоца. Овде се опет у дискусију о егзегези уплићу антрополошки појмови (питање врлине, разума и сл.), о којима ће бити речи.

9. Онтолошке импликације Оригенове егзегезе

Као што је егзегеза Писма Оригену полазиште за излагање дубљих теолошких увида, које би представљали креативно развијање иманентног смисла Писма, тако се из самих његових егзегетских принципа – начина на који поима библијски текст, процес и сврху његовог тумачења и сл. – могу извести одређена метафизичка схватања. Део тих схватања је већ наведен кроз приказ основних учења о Богу, видљивој и невидљивој суштини, човеку, души, стварању, спасењу и сл. Код ових учења остаје скоро немогуће разграничити то да ли су она као већ постојећа предразумевања, надахнута философским идејама античких писца, 'унапред' одредила његова тумачења Писма. Неоспорно је да

тумачење Писма на доста места доказује ову предодређеност у мишљењу. Па ипак, постоје врло важни појмови које Ориген успео да изведе из тумачења Писма, а који су касније послужили оцима Цркве за излагање правоверне, саборске теологије. Овај аутентично хришћански допринос богословљу је цењен и развијан од стране учитеља Цркве. Овде ћемо, мимо ових утврђених и објашњених, покушати да експлицирамо и неке друге импликације које се могу извести из Оригеновог схватања и тумачења библијског текста.

9.1. Онтолошки статус библијског текста – Писмо као тело Бога Логоса

Ориген на неким местима наглашава аналогију између правог Оваплоћења Христовог и тзв. Христовог оваплоћења кроз реч Писма. Писмо се у овој идеји појављује као нека врста посредника између трансцендентног Бога и видљивог света. Писмо омогућује стицање духовног јединства са Богом, под претпоставком да је реципијент постигао извесно стање духа које му омогућује да разуме духовне истине скривене у Писму. Ориген разликује слушаоце божанске речи подвајајући их на оне који нису способни да је приме непосредно, те морају путем прича и парабола, и оне који су кадри да духовне истине сагледају без посредовања наратива (*Comm. Matt.* 10, 16; 11, 2; 11, 4). Идеја да само Писмо 'скрива' Бога Логоса под велом слова повлачи закључак да се божанска природа Бога Логоса изједначава са духовним смислом Писма. Да код Оригена овај увид није чист истраживачки експеримент, показује и његово тумачење Евхаристије – као двоструког причешћа: видљивим Телом и невидљивом Речју Божијом. Ово надаље отвара битно питање о односу и начину комуникације Бога и света и о томе какве је природе онтолошка спона између њих, тј. шта подразумева јединство између Бога и човека. Присећајући се и горе изнетих запажања о језику, покушаћемо да објаснимо улогу речи, односно језика, у успостављању односа са трансцендентним бићем.

Када је реч о подвајању Писма на тело и дух, она се уклапа у наведену и темељну поделу свеколиког бића на 'невидљиво' и 'вечно' и оно 'видљиво' и 'времено' (Behr, *Introd. De Princ.* 31, 32). Овде ћемо покушати да анализирамо карактеристике оба појма у подели и испитамо могућност да се ово подвајање не схвати као подвајање бића на две суштине, већ као разликовање између суштине и начина постојања те суштине, тј. принципа који се назива 'духовним', 'невидљивим', 'вечним'. Основа за ово мишљење јесте однос два смисла Писма, али и Оригенове рефлексije о материји – он наиме материју (а то значи ни тело, ни дословни смисао) не одбацује, већ захтева њихов преображај. Ту је од користи и синтагма 'духовно тело', коју спомиње у учењу о Васкрсењу.

9.2. Епистемолошка улога Писма у сазнању трансцендентног

Очигледно је да читање Писма уводи читаоца, тј. слушаоца божанске речи у сазнање самих метафизичких истина, које Ориген назива 'духовим' истинама или, према наслову свог догматског дела, *начелима*. Овај процес разумевања духовних истина, који се постиже усмеравањем душе према њеној савршеној парадигми, пролази кроз различите фазе. Прва је поменуто разумевање дословног смисла и истина вере изречених кроз један сликовит, параболичан говор. Међутим, да би се читаоцу открио тзв. виши или алегоријски смисао и да би Бог Логос 'ступио у срце верног' потребно је удаљавање читаоца од дословног смисла, а на психолошком плану удаљавање душе од везаности за увиде стечене путем телесних чула и прочишћење разума од емпиријског сазнања. Тзв. духовне истине Писма, тј. само метафизичко сазнање и духовно јединство са Богом, има извесене карактеристике које има у грчкој метафизици, тачније код Платона и његових тумача: Оно је: 1) невидљиво и недоступно већини; 2) неисцрпно; 3) трансцендентно. Ове особине ћемо у раду детаљније прокоментарисати. Код овако схваћеног сазнања, које се скрива у слојевитом тумачењу Писма, поставља се питање о улози оног који стиче то сазнање и разлогу за тако слојевит епистемолошки процес који подразумева кретање појединца од видљивих и појединачних увида до трансцендентних и општих начела, која откривају Бога. Овде се Оригенова перспектива упркос оваквој платонистичкој терминологији мења. Наиме, у складу са теологијом хришћанског откривења чије је основне истине Ориген као хришћанин прихватио, Бог се поврх свих објашењења кроз философске категорије, ипак изједначава са личношћу, а читаво учење о стварању и спасењу добија наглашено антропоцентричну улогу. Вечна судбина сваког човека и питање његовог вечитог постојања у Богу (и са Богом) ипак за Оригена јесте кључни проблем. Судбина човека није подређена никаквим непроменљивим метафизичким законима. Ориген покушава да у оквиру једног философског мишљења пронађе 'разлог' и 'смисао' егзистенције (појединца). Он очигледно егзистенцију појединца која не може да изиђе из оквира видљивог и која остаје ван посуда метафизичког сазнања, не сматра достојном човека. Исто тако ни површно читање Писма није крајњи циљ рецепције, већ је тај циљ уздизање реципијента до ступња духовног сазнања. Ориген не одбацује чулно сазнање и дословни смисао Писма зато што он по суштини не припада духовном и оностраном бићу, те сходно томе ни души која се спасава. Он, наиме, инсистира на превазилажењу видљивог смисла и видљивих сазнања јер једино на тај начин човек стиче слободу. Многобројна места о слободној вољи и, с друге стране, егзегетски захтев да духовни смисао мора бити скривен да би га истражили они жељни сазнања и

проницљивог духа, претпоставља да је стицање слободе епистемолошки и онтолошки циљ, а тиме и циљ откривања виших истина које су у Писму скривене. Наглашено одустајање од видљивог (у сваком аспекту) не значи одустајање од материјалне суштине по себи (супстанције као такве), већ је то одустајање од неслободе, од идентификовања са оним што је 'прво доступно', експлицитно и природно. 'Видљиво' је овом контексту оно што је наметнуто, нужно, експлицитно – ако се појединац са тиме поистовети, он не може да досегне ступањ слободе будући да све што око њега постоји, укључујући и сопствену егзистенцију, јесте датост, тј. нужност за човека као створено биће. Стога Ориген наглашава удаљавање од материјалних феномена – не зато што су они по себи лоши, већ зато што представљају датост која, ако се не превазиђе, не дозвољава да се човекова егзистенција, која је и сама датост, ослободи оквира нужности. У раду ћемо покушати да кроз одломке текста сагледамо улогу духовног смисла Писма наспрам захтева за слободом егзистенције. У складу са поменутом идејом, вишеслојност значења Писма представља од Бога постављени пут усавршавања човека као слободне и разумне егзистенције. Овде ће бити споменута и анализа појмова 'слободе' и '(раз)ума, које Ориген анализира на темељу неких идеја стоика, али и продубљује на темељу хришћанског учења о човеку. Појам (раз)ума и појам слободе су у Оригеновој антропологији здружени, премда однос међу њиховим значењима није лако утврдити. У овом делу узећемо у обзир као илустративан и Оригенов спор око рационалности животиња и антропоцентричном схватању света из расправе са Келсом. Као наставак овог поглавља се јавља и следеће, ради прегледности издвојено у засебан поднаслов.

9.3. Онтолошка претпоставка за унутрашњу противречност и несавршеност библијског текста

Напетост коју Ориген покушава да разреши на местима где је дословни смисао сасвим противречан алегоријском, саблажњив или чак фактички нетачан може се посматрати кроз поређење са сличним питањима у хомерској егзегези. Тумачи Хомера су се суочавали са истим недоумицама приликом покушаја да класично песништво претумаче као сликовите описе метафизичких концепата. Порфирије је стога претпоставио мит као нужно покривало савршене истине. Код њега је ово оправдање у складу са платонистичким поимањем бића, при чему се духовна суштина сазнаје одустајењем од материјалне, којој је својствена иманентна несталност, несавршеност, варљивост. Стога се истина скрива од душа заробљених

у материјалној суштини. Метафизички потенцијал Хомерових епова зато може разумети само философ, који се окануо емпиријског и телесног сазнања. Идеја да се истина скрива под велом слова условљава то да на многим местима дословни смисао буде испрекидан бесмислицама да би, једноставно речено, сакрио духовни смисао: „Када би отпрве на видело излазила корисност законодавства као и ланчана повезаност и глаткост историјскога приповедања, не бисмо мислили да се у Писмима може наћи неки други смисао осим онога који је непосредно при руци. Зато је Божија Реч посред закона и историјскога описа намерно уметнула становите – рецимо – саблазни, спотицања и немогућности да нас не би посве завела беспрекорна привлачност која се налази у речима.“ (*Princ.*4.2.9.) Ову претпоставку ћемо покушати да протумачимо из претходно наведене перспективе – поменутог захтева за стицањем слободе кроз стицање сазнања, односно напредовање у сазнању истине.

9.4. Алегореза и типологија у контексту поимања појма времена код Оригена

Једна од дистинктивних одлика типолошке интерпретације у односу на алегоријску јесте то да она подразумева временску димензију. Наиме, који год да се старозаветни или новозаветни извештај типолошки тумачи, то значи да се он тумачи према значењу које ће се реализовати у будућности, односно оном које је забележено у прошлости. Аналогија коју типолошко тумачење подразумева претпоставља да се два смисла односе на одређене историјске догађаје и да између њих постоји временско растојање. Стога је типолошка интерпретација специфична врста алегорезе смишљена у оквирима патристичке егзегезе. Користи се као начин повезивања старозаветних текстова са новозаветним, односно новозаветних догађаја са есхатолошким. Ориген је само делимично био свестан типолошког тумачења Новог Завета – наиме, он ту врсту тумачења (коју је на Стари Завет чешће примењивао, будући поучен новозаветним текстовима), у интерпретацији самог Новог Завета скоро да и не користи, бар не у оном смислу у коме ће касније оци тумачити новозаветне догађаје и описе. Очигледна предност протологије која условљава Оригенову алегоријску интерпретацију отвара још једном питање о његовом схватању времена и улози уопште времена у спасењу човека. С једне стране, протологија указује на једну платонистичку (и плотинистичку) концепцију

времена, док с друге стране, Оригеново инсистирање на непоновљивости историјског тока и појму слободе, отвара могућност да се код њега говори о хришћанском схватању времена. Покушаћемо да путем одговарајућих одломака из текстова одговоримо у прилог вероватноћи једног или другог становишта.

9.5. Питање консензуса Оригеновог тумачења Писма са тумачењем Писма из перспективе Цркве као саборног евхаристијско-литургијског контекста

На крају, постоји став да Оригенов приступ библијском тексту заправо подразумева један индивидуални и изоловани приступ индивидуе Писму који нема додирних тачака са тумачењем Писма из перспективе конкретне богослужбене заједнице. То је потврђено донекле и његовом неусаглашеношћу са црквеним предањем у неким важним питањима вере. Међутим, историјски период у коме Ориген ствара подразумева сам почетак богословске мисли. Опсежна тумачења Писма и разгранате догматске закључке које Ориген из њих изводи не дозвољавају му да се ослони сасвим на хришћанске мислиоце пре њега јер, просто, нема на кога. Нико од раних отаца није покушао да начини свеобухватан и систематичан теолошки систем. Па ипак, не може се искључити и делимично свесна намера Оригена да на своју руку постави Писмо као једини извор за богословље и да, свесно и несвесно, на његово тумачење примени сва знања која је стекао од грчких, изванхришћанских мислилаца. Међутим, ако се Оригенова учења, укључујући ту и његове истраживачке хипотезе, одвоје од једне погрешне интерпретације оригениста, остаје дилема о могућности да се она на евентуално стваралачки начин протумаче из перспективе Цркве као литургијске заједнице. То би значило да се она у неким аспектима одвоје од платонистичке онтологије и њених практичних консеквенци тако што ће се у избору између противречних делова Оригеновог учења предност дати оним који су у сагласју са правоверном теологијом. Многи концепти код овог ранохришћанског писца пружају повод за једну нову интерпретацију његовог дела. Овде ћемо истакнути и посебно значајно Оригеново схватање вере – одломци из *Почела* и *Коментара на Матејево еванђеље* пружају исцрпну основу за продубљивање схватања овог појма, који се у савременом животу обично дели на две неспојиве супротности – индивидуалну религијску побожност (тзв. психолошку и одвојену од богослужбене заједнице и критеријума саборности) и

ону литургијску (аутентично црквену), која се међутим често погрешно схвата пошто се изједначава са формалним и појавним учествовањем у црквеној заједници.

10. Закључци

Последње поглавље рада би требало да сумира и међусобно повеже најважније увиде из сваког поглавља рада, потврди почетне и евентуално успостави нове хипотезе на основу анализираних текстова.

ПРЕЛИМИНАРНА БИБЛИОГРАФИЈА

Извори – Ориген:

Contra Celsum Libri VIII, прир. M. Marcovich, Brill, Leiden 2001.

De Principiis, PG XI

Commentaria in Epistolam b. Pauli ad Romanos, PG XIV

Commentaria in Evangelium Joannis, PG XIV

Commentaria in Evangelium secundum Mattheum, PG XIII

Philocalia, PG XIII

De Oratione, PG XI

Exhortatio ad martyrum, PG XI

Epistola ad Africanum, PG XI

Epistola ad Gregorium, PG XI

Selecta in Genesim, PG XII

Homiliae in Genesim, PG XII

Selecta in Exodum, PG XII

Homiliae in Exodum, PG XII

Selecta in Leviticum, PG XII

Homiliae in Leviticum, PG XII

Selecta in Numeros, PG XII

Homiliae in Numeros, PG XII

Selecta in Job, PG XII

Exegetica in Psalmos, PG XII

De Resurrectione Libri ii (fragmenta), (*Ex Libro Secundo Origenis de Resurrectione*). PG XI

Dialogus cum Heraclide, (прир.) J. Scherer, *Entretien d'Origène avec Héraclide. Sources Chrétiennes* (n. 67), Paris 1960.

De Engastrimytho (= *Homilia in i Reg. [i Sam.] 28.3–25*), прир. E. Klostermann, *Origenes Werke*, т. 3, GCS 6. Leipzig: Hinrichs, 1901.

Commentarius in Canticum Canticorum, (Lat.). GCS 8

Fragmenta in Evangelium Matthaei, прир. E. Klostermann/ E. Benz, *Zur Überlieferung der Matthäuserklärung des Origenes (Texte und Untersuchungen 47.2)*, Leipzig: Hinrichs, 1931.

Commentariorum Series 1–145 in Matthaeum, E. Klostermann/ E. Benz GCS 11. Leipzig Teubner, 1933.

Homiliae in Lucam, прир. М. Rauer, Origenes Werke, т. 9, GCS 49 (35). Berlin: AkademieVerlag, 1959.

Извори – Ориген (преведена и двојезична издања):

Počela (прев. М. Mandac), Symposion, Split 1985.

Acht Bücher gegen Celsus, прев. Р. Koetschau, т. 52-53, München 1926. (Origenes <http://www.unifr.ch/bkv/kapitel136.htm>)

Commentary on the Gospel according to John. Books 1-10, прев. R. Heine, The Catholic University of America Press, Washington D.C. 1989.

Commentary on the Gospel according to John. Books 13-32, прев. R. Heine, The Catholic University of America Press, Washington, D.C. 1993.

Commentary on Matthew, Ante-Nicene Fathers, т. IX, (прев.) J. Patrick, (прир.) A. Menzies, Christian Literature Publishing Co., Buffalo, NY 1896.

Homilies on Genesis and Exodus, прев. R. Heine, The Catholic University of America Press, Washington, D.C. 2002.

Die Homilien und Fragmente zum Hohelied (Origenes Werke mit deutscher Übersetzung 9/2), A. Fürst/H. Strutwolf, Berlin/Boston: Verlag Walter de Gruyter, Freiburg/Basel/Wien, 2016.

Die Homilien zum ersten Buch Samuel (Origenes Werke mit deutscher Übersetzung 7), A. Fürst, Berlin/Boston: Verlag Walter de Gruyter, Freiburg/Basel/Wien: Verlag Herder, 2014.

Die Homilien zum Buch Jesaja (Origenes Werke mit deutscher Übersetzung 10), A. Fürst/Ch. Hengstmann, Berlin/New York: Verlag Walter de Gruyter, Freiburg/Basel/Wien: Verlag Herder, 2009.

Commentary on the Epistle to the Romans, 1-5, T. Scheck, y: The Fathers of the Church, The Catholic University of America Press, Washington 2001.

Commentary on the Epistle to the Romans, 6-10, T. Scheck, y: The Fathers of the Church, The Catholic University of America Press, Washington 2002.

Извори – други писци:

Aelianus, *De natura animalium*, <http://penelope.uchicago.edu/>

Аристотел, *Метафизика*, прев. Б. Гавела, Београд 1960.

- Cicero, *De natura deorum*, прев. H. Rackam, Loeb Classical library, Cambridge 1957.
- Cicero, *De divinatione* (Loeb Classical Library 1923.), <http://penelope.uchicago.edu>
- Die Fragmente zur Dialektik der Stoiker* (том 1), прир. K. Hülser, Stuttgart – Bad Cannstatt 1987.
- Flavius, *Antiquities of the Jews*, прев. W. Whiston, <http://sacred-texts.com/jud/josephus/>
- Flavius, *Against Apion*, прев. W. Whiston, <http://sacred-texts.com/jud/josephus/>
- Hesiod, *Poslovi i dani, Postanak bogova, Homerove himne*, прев. B. Glavičić, Zagreb 2005.
- Јосиф Флавије, *Јудејске старине*, прев. В. Добривојевић, Београд 2008.
- Numenius Fragments, прев. George Boys-Stones, Durham University 2014.
- Philo von Alexandria, *Die Werke in deutscher Übersetzung*, Cohn L.; Reinemann I., Adler M., Theiller W. (прир), De Gryter, Berlin 1962.
- Platon, *Država*, (prev. A. Vilhar-B. Pavlović), Beograd 1988.
- Platon, *Gozba*, прев. М. Ђурић, Beograd 1985.
- Platon, *Odbрана Sokratova, Kriton, Fedon* (прев. М. Ђурић), BIGZ, Beograd 1982.
- Platon, *Ijon, Gozba, Fedar*, прев. М. Ђурић, BIGZ, Beograd 1985.
- Pliny, *Natural History*, trans. by Ph. Holland, 1847-48 (<https://archive.org/>)
- Plotin, *Eneade I – VI*, прев. S. Blagojević, Književne novine, Beograd 1984.
- Plutarchus, *De sollertia animalium*, transl.by W. Hembold (Loeb Classical Library, vol VII, 1957), <http://penelope.uchicago.edu/>
- Plutarchus, *De Iside et Osiride*, (Loeb Classical Library, vol. V, 1936), <http://penelope.uchicago.edu>
- Porphyry, *On the Cave of the Nymphs in the Thirteenth Book of the Odyssey* (прев. Т. Taylor), London 1917.
- Predsokratovci – fragmenti*, H. Diels, Naprijed, Zagreb 1983.
- Ps.-Heraclitus, *Allegoriae Homericae quae sub Heraclidis nomine feruntur*, N. Schow (прир), Gottingae 1782.
- Хомер, *Илијада* (прев. М. Ђурић), Матица Српска, Нови Сад 1977.
- Хомер, *Одисеја*, (прев. М. Ђурић), Матица Српска, Нови Сад 1963.

Секундарна литература:

Altaner, B., Stuiber, A., *Patrologie (Leben, Schriften und Lehre der Kirchenväter)*, Freiburg-Basel-Wien 1978.

Andersen, C., *Logos und Nomos: Die Polemik des Kelsos wider das Christentum*, Berlin 1955.

Алфејев, И. (прир.), *Ориген - Оци и учитељи Цркве III века*, т. II, (прев. М. Мијатов), Београд 2006.

Bader, E., *Der 'Αληθής λόγος des Kelsos*, Tübinger Beiträge zur Altertumswissenschaft 23, Stuttgart-Berlin 1940.

Bargeliotes, L., *Origen's Dual Doctrine of God and Logos*, ΘΕΟΛΟΓΙΑ 1-2, 1972, 202-212.

Bergjan, S. P., *Celsus the Epicurean?*, The Harvard Theological Review 94:2, 2001, 179-204

Boer, W. D., *Hermeneutic Problems in Early Christian Literature*, Vigiliae Christianae 1:3, 1947, 150-167.

Bošnjak, B., *Grčka filozofska kritika Biblije*, Naprijed, Zagreb 1971.

Васиљевић, М., *Вера и живот. Између трансцендентности и контекстуалности*, Институт за теолошка истраживања ПБФ, Београд, 2013.

Васиљевић, М., *Човек заједнице у Христу. „Учествовање у Богу“ у богословској антропологији св. Григорија Богослова и св. Маскима Исповедника*, ПБФ, Београд 2015.

Chadwick, H., *Origen, Celsus, and the Stoa*, Journal of Theological Studies 48, 1947., 34-49.

Chadwick, H., *Origen, Celsus, and the Resurrection of the Body*, The Harvard Theological Review 41:2, 1948, 83-102.

Davies, H., “Origen’s Theory of Knowledge”, *The American Journal of Theology*, том II, бр. 4. (1988), 737-762.

DelCogliano, M., “Origen and Basil of Caesarea on the Liar Paradox”, 349-365 (<http://www.academia.edu/>)

Edwards, M. J., *Gnostics, Greeks and Origen: the Interpretation of Interpretation*, Journal of Theological Studies 44:1, 1993, 70-89.

Edwards, M. J., *Origen Against Plato* (Ashgate UK, Oxford 2002

Fiedrowitz, M., *Theologie der Kirchenväter*, Freiburg 2007.

Gavrilyuk, P. L., “Discerning God’s Mysterious Presence: Towards a Retrieval of the Spiritual Senses Tradition”, 1-7 у: *Annual Meeting of the American Academy of Religion*, San Diego 2014.

Greenwood, D.N., *Celsus, Origen and Julian on Christian Miracle-claims*, Heythrop Journal LVII, 2016., 99-108.

Hanson, R. P. C., *Allegory and Event: A Study of the Sources and Significance of Origen’s Interpretation of Scripture*, Louisville–London 2002.

Hauck, R. J., “‘Like a Gleaming Flesh’: Matthew 6, 22-23; Luke 11: 34-36 and the Divine Sense in Origen”, *Anglican Theological Review* 88:4 (2006), 557-573.

Heine, R., “Stoic Logic as handmaid to Exegesis and Theology in Origen’s Commentary on the Gospel of John“, *Journal of Theological Studies*, n.s. 44.1 (1993), 90-117.

Јевтић, А., *Патрологија. Црквени оци и писци прва три века историје Цркве*, т. 1, Епархија Захумско-херцеговачка, Епархија Западно-америчка, ПБФ, Београд-Требиње-Лос Анђелес, 2015.

Koplstun, F., *Istorija filozofije, Grčka i Rim*, прев. S. Žunjić, Beograd 1991.

Кубат, Р., *Траговима Писма – Стари Савез: теологија и херменеутика*, Каленић, Крагујевац 2012.

Кубат, Р., *Траговима Писма – Стари Савез: рецепција и контексти*, Београд 2015.

Lampe, G.W.H., *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford 1961.

Lampert, J., “Origen on Time“, *Laval théologique et philosophique* 52, (6p) 3, 1996, 649-664.

Lies L., *Wort und Eucharistie bei Origenes: Zur Spiritualisierungstendenz des Eucharistieverständnis*, Tyrolia - Verlag, Innsbruck 1978.

Lubac, H., ‘*Typologie*’ et ‘*Allégorisme*’, *Recherches de Science Religieuse* 34, 1947, 180-226

Lubac, H. *Geist aus der Geschichte: das Schriftverständnis des Origenes* (Johannes-Verl., 1968.

Luz, U., *Theologische Hermeneutik des Neuen Testaments*, Neukirchener Theologie, Neukirchen Vluyn 2014.

Martens, P., *Revisiting the Allegory/Typology Distinction: The Case of Origen*, *Journal of Early Christian Studies* 16:3, 2008, 283-317

Moreschini, C., Norelli, E., *Handbuch der antiken christlichen Literatur*, München 2007.

Papanikolaou, P., “The Allegorical Method of Origen“, *Theologia* 45 (1974), 347-359.

Перишић, В., *И вера и разум*, Београд 2009.

Perišić V., *The Ontological Status of Wisdom in Origen* (у припреми)

Rist, J. M., *Plotinus. The Road to Reality*, Cambridge University Press, Cambridge 1977.

Rist, J. M., *Stoic Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge 1977.

Ристовић, Н., *Старохришћански класицизам (Позитивни ставови старохришћанских писца према античкој књижи)*, Београд 2005.

Robertson, D., *Word and Meaning in Ancient Alexandria, Theories of Language from Philo to Plotinus*, Ashgate 2008.

Schäublin, Ch., *Untersuchungen zur Methode und Herkunft der Antiochenischen Exegese*, Köln – Bonn 1974.

Schröter, J., *Exegese als Theologie, Beobachtungen zur Matthäusinterpretation des Origenes im Anschluss an hermeneutische Erwägungen von Ulrich Luz*, y: Neutestamentliche Exegese im Dialog. Hermeneutik – Wirkungsgeschichte – Matthäusevangelium (прир. P. Lampe, M. Mayordomo, M. Sato), Neukirchener 2008., 213-235

Somos, R., *Strategy of Argumentation in Origen's Contra Celsum*, ADAMANTIUS 18, 2012., 200-217.

Somos, R., "Is the Handmaid Stoic or Middle Platonic? Some Comments on Origen's Use of Logic", y: *Studia Patristica*, том LVI, прир. M. Vinzent, Peeters, Leuven, Paris, Walpole 2013, 21-40.

Stroumsa, G., *Celsus, Origen and Nature of Religion*, *Studia Ephemeridis Augustinianum* 61, Roma 1998, 81-96

Torjesen, K. J., *Body, Soul and Spirit in Origen's Theory of Exegesis*, ATR 67 (1985), 7-30.

Torjesen, K. J., *Hermeneutical Procedure and Theological Method in Origen's Exegesis*, Berlin: De Greyter, 1986.

Trigg, J., *Origen*, London – New York 1998.

Tzamalikos, P., *Origen: Cosmology and Ontology of Time*, Brill, Leiden – Boston 2006.

Tzamalikos, P., *Origen: Philosophy of History and Eshatology*, Brill, Leiden – Boston 2007.

Vogt, H. J., *Origen of Alexandria*, y: *Handbook of Patristic Exegesis - The Bible in Ancient Christianity*, Ch. Kannengieser (прир.), Leiden - Boston 2006, 536-556;

Widdicombe, P., *The Fatherhood of God from Origen to Athanasius*, Oxford University Press, Oxford 2000.

Wilken, R., *The Christians as the Romans Saw Them*, New Haven 1984.

Williams R., *Origenes/ Origenismus*, y: *Theologische Realenzyklopädie* 25, Berlin-New York 1995, 397-420

Young, M., *Biblical Exegesis and the Formation of Christian Culture*, Cambridge 1997.

Биографија:

Име и презиме: Марина (Мирко) Стојановић

Датум и место рођења: 2. јануар 1987., Смедерево

Образовање: - 2006. Гимназија Смедерево

- 2006-2011. Филолошки факултет БУ, смер: српски језик и књижевност
- 2011-2013. диференцијални испити, Православни богословски факултет БУ
- 2013-2014. мастер студије, Православни богословски факултет БУ
- 2015 – докторке студије, Православни богословски факултет БУ

Библиографија:

Научни и стручни радови:

- 1) „Коментар Теодора Мопсуестијског на Књигу пророка Јоне“, *Богословље* (ISSN: 0006-5714, категорија М53), бр. 1, 2014.
- 2) „Нивои тумачења текста у Коментару на псалме Диодора Тарсијског“, *Богословље* (ISSN: 0006-5714, категорија М53), бр. 2, 2014.
- 3) „Употреба појма λόγος у Прологу Јовановог еванђеља“, *Теолошки Погледи* (ISSN 0497-2597, категорија М53) бр. XLVII, 2014.
- 4) „On the Genre of Commentary in the Biblical Exegesis“, *Philotheos* (ISSN: 1451-3455 категорија М51), 2015.
- 5) „Неке стилистичке особине библијског текста“, *Теолошки погледи* (ISSN 0497-2597, категорија М53), бр. XLVIII 2015.
- 6) „Логички, дијалектички и херменеутички аргументи у Оригеновој апологији *Против Келса*“, *Богословље* (ISSN: 0006-5714, категорија М53), бр. 2, 2016.
- 7) „Нехришћански антички контексти ерминевтике у *Περὶ Ἀρχῶν* (Хомеријана и платонизам)“, *Богословље* (ISSN: 0006-5714, категорија М53), бр. 1, 2017. (у штампи)
- 8) „Употреба нехришћанских списа у расправи између Оригена и Келса – пример спора о рационалности животиња“, *Црквене Студије* (ISSN 1820-2446, категорија М24), бр. 15, 2018. (у штампи)

Одреднице у лексикону:

- 9) *Лексикон библијске егзегезе* (у штампани), Библијски институт Православног богословског факултета БУ: одреднице: „Алегорија“, „Алузија“, „Басна“, „Граматичко-историјско тумачење“ (коаутор), „Епилог“, „Епитет“, „Етиолошка прича“, „Еуфемизам“, „Легенда“, „Метонимија“, „Пролог“, „Приповедање“, „Сага“, „Синегдоха“, „Теорија“ (коаутор), „Фабула“

Преводи:

- 10) (са енгл.) R. В. ter Haar Romeny, *Тумачење Књиге постања Евсевија Емеског и почеци антиохијске школе*, у: *Кад Израил беше дете* (Зборник радова у част професора Драгана Милина поводом 70. рођендана), (прир.) Р. Кубат, Библијски институт Православног богословског факултета БУ, Београд 2015. (наслов оригинала: R. В. ter Haar Romeny, *Eusebius of Emesa's Commentary on Genesis and the Origins of the Antiochene School* у: *The Book of Genesis in Jewish and Oriental Christian Interpretation* (прир. Judith Frishman and Lucas van Rompay), *Traditio Exegetica Graeca*, Livanii in Aedibus Peeters 1997.)

- 11) (са енгл. и нем.) одреднице у *Лексикону библијске егзегезе*, Библијски институт Православног богословског факултета БУ (у штампани): „Антиохијска школа“, „Антички коментар“, „Апокрифи“, „Апокалиптика“, „Вулгата“, „Дух и слово“, „Историја учинка“, „Историјски Исус“, „Катена“, „Критика редакције“, „Мидраш“, „Мадраша“, „Мемра“, „Психолошка егзегеза“, „Социоллингвистика“, „Тумачење Библије“, „Унутарбиблијска егзегеза“, „ἀκολουθία“, „διάνοια“, „ὑπόνοια“, „ὠφέλεια“

Лектура:

- 12) *Кад Израил беше дете* (Зборник радова у част професора Драгана Милина поводом 70. рођендана), (прир.) Р. Кубат, Библијски институт Православног богословског факултета БУ, Београд 2015.

Редакција превода:

- 13) М. Фидровиц, *Теологија отаца Цркве*, Православни богословски факултет (у штампани), са изворника: М. Fiedrowicz, *Theologie der Kirchenväter*, Freiburg im Breisgau 2007.

Лична изјава

Под пуном кривичном, материјалном и моралном одговорношћу изјављујем да предложену тему за докторску дисертацију: „Оригенова егзегеза и њене онтолошке импликације“, пријављену на Православном богословском факултету БУ, дана 29. 8. 2017. г., нисам пријављивала ни на једној другој високошколској установи у земљи или иностранству.

Марина Стојановић

давалац изјаве